

H.P.N. Muller als etnograaf en vroege Nederlandse Afrikanist

M.R. DOORTMONT

Digitale versie van een artikel gepubliceerd in: E.O.G. Haitsma Mulier, L.H. Maas en J. Vogel (red.), *Het beeld in de spiegel. Historiografische verkenningen. Liber amicorum voor Piet Blaas* (Hilversum: Verloren, 2001)

INLEIDING

Hendrik Pieter Nicolaas Muller (1859-1941) was lid van de vooraanstaande Rotterdamse koopmansfamilie van die naam. Hij maakte als koopman reeds op jonge leeftijd reizen naar Afrika en raakte zowel politiek betrokken bij de strijd van de Boeren in de Oranje-Vrijstaat als etnografisch en historisch geïnteresseerd in de volken waarmee hij kennis maakte. Na een breuk met zijn familie rond 1891, legde hij zich vooral op de wetenschap toe, promoveerde in Giessen op een etnografisch proefschrift en maakte tussen 1900 en 1914 diverse reizen naar Azië en Amerika, waarover hij uitgebreid publiceerde. Naast en na zijn etnografische werk had hij een diplomatieke loopbaan. In de jaren 1880 en '90 was hij consul van Liberia in Nederland, in 1896 werd hij consul-generaal van de Oranje-Vrijstaat in Nederland en in 1919 volgde zijn benoeming tot Nederlands gezant te Boekarest en in 1924 te Praag.

In het verleden hebben verschillende auteurs zich met de persoon van Muller bezighouden. Recentelijk heeft G.J. Schutte een lemma Muller verzorgd voor het *Biografisch Woordenboek van Nederland*.¹ De tot nu toe compleetste levensbeschrijving is van F.J. du Toit Spies uit 1946.² Direct na Mullers dood in 1941 verschenen bovendien diverse levensbeschrijvingen en in 1977 besteedde Mullers neef Hendrik Muller Azn. aandacht aan zijn oom in de biografie van diens vader, Hendrik Muller Szn.³ De algemene waardering voor Muller gaat bij alle biografen uit naar zijn veelzijdigheid en werkvermogen. Opvallend is daarbij wel dat men veelal enkele kwaliteiten van Muller uitlicht. Du Toit Spies, hoewel een redelijk complete levensbeschrijving gevend, is vooral geïnteresseerd in de Zuid-Afrikaanse activiteiten van Muller, evenals Schutte. Neef Hendrik Muller Azn. heeft in zijn boek uitsluitend oog voor de commerciële activiteiten. Andere periodes en activiteiten uit Mullers leven blijven derhalve nog onderbelicht.

In het onderhavige artikel wordt een iets andere benadering gekozen. Uitgaande van het leven van H.P.N. Muller, worden vragen gesteld aan de wetenschappelijk activiteiten van Muller, met name aan zijn etnografische belangstelling, in het bijzonder voor Afrika. Op basis van Mullers publicatielijst kan zonder meer gesteld worden dat hij in Nederland tot de vroege Afrikanisten behoort, de groep wetenschappers die een specifieke wetenschappelijke belangstelling voor Afrika aan de dag leggen. Schutte legt vooral de nadruk op het nationalistische karakter van Mullers werken: '(...) een nationalist en conservatief (...) een

¹ G.J. Schutte, 'Muller, Hendrik Pieter Nicolaas' in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, deel 5. Voor dit artikel werd gebruik gemaakt van de voorpublicatie van het lemma op de internetpagina van het *Woordenboek*: <http://www.konbib.nl/infolev/ing/rgp/werkbest/bwn/lemmata/muller-t.htm>.

² F.J. du Toit Spies, *'n Nederlander in Diens van die Oranje-Vrystaat. Uit die nagelate papiere van Dr. Hendrik P.N. Muller, oud-konsul-generaal van die Oranje-Vrystaat* (Amsterdam, 1946).

³ H. Muller, *Muller, een Rotterdams zeehandelaar. Hendrik Muller Szn.* (Schiedam, 1977). Vergelijk voor een lijst van levensbeschrijvingen buiten de hier vermelde titels G.J. Schutte, 'Muller'.

actieve man, die zich volledig gaf aan zijn idealen en overtuigingen (...).⁴ Ook Du Toit Spies benadrukt deze karakteristiek: 'Oral is hy die onbedwingbare patriot, orals volg hy die spoor van de vergange grootheid van Nederland se koloniale verlede'.⁵ Ik denk dat deze benadering te beperkt is en vooral geen recht doet aan de grote wetenschappelijke eruditie van Muller. Natuurlijk, Muller kan niet anders dan gezien worden als een kind van zijn tijd. Zijn werk als diplomaat voor de Oranje-Vrijstaat en de zaak van de Boeren in het algemeen, zijn trots Harer Majesteits vertegenwoordiger in het buitenland te zijn en zijn politiek en maatschappelijk conservatisme kunnen uitsluitend begrepen worden wanneer zij tegen de achtergrond van familie en tijdsgewricht geplaatst worden. Aan de andere kant laat de uniciteit van de persoon Muller ruimte voor alternatieve interpretaties van zijn leven en handelen, waarbij het mogelijk wordt zijn wetenschappelijke belangstelling voor Afrika beter te plaatsen. Voor dit onderzoek werden voornamelijk reeds eerder gebruikte bronnen en secundair materiaal opnieuw bekeken en wordt een aanzet gegeven voor een nader onderzoek naar het meer etnografische werk van Muller.

EEN JEUGD IN DE KOOPHANDEL

Hendrik Muller werd in Rotterdam geboren op 2 april 1859, als zoon van de Rotterdamse koopman en politicus Hendrik Muller en Marie Cornelia van Rijckevorsel. De familie Muller behoorde tot de meest vooraanstaande koopmansfamilies in het negentiende-eeuwse Rotterdam. De doopsgezinde familie Muller (oorspronkelijk Müller) stamde uit de Duitse Pfalz. Mullers grootvader, Samuel Muller, kwam in 1801 naar Nederland om eerst te Zutphen en later te Zaandam en Amsterdam leraar van de doopsgezinde gemeente te worden. In 1827 werd hij bovendien benoemd tot hoogleraar aan het doopsgezind seminarie te Amsterdam. Uit het huwelijk met de Haarlemse Femina Geertruida Mabé werden acht kinderen geboren: vier dochters en vier zoons.⁶ In Nederland ontwikkelde de familie een sterke wetenschappelijke en vooral literaire en theologische traditie. Hendrik Muller schrijft hierover in zijn memoires:

'Wij zijn van ouder tot ouder Doopsgezind. gewoonlijk telt ons geslacht althans één predikant en hoogleraren. Bijkans allen hebben wij zin voor Wetenschappen en inzonderheid voor geschiedenis en letterkunde. Niet voor wiskundige vakken.'⁷

Hendrik Muller stond zelf ook in deze traditie, zoals we zullen zien. Oorspronkelijk werd hij echter, als middelste van drie broers, opgeleid voor de koophandel. Hendriks vader, Hendrik Muller senior, ook wel Hendrik Muller Szn., paste niet helemaal in het hierboven geschetste beeld. Als stamvader van de Rotterdamse tak van de familie was hij juist een andere weg ingeslagen en vanaf zijn jeugd vooral actief als koopman. Zijn huwelijk met een dochter uit de familie Van Rijckevorsel bracht hem in sociaal opzicht midden in de Rotterdamse elite. Vanaf 1846 vormde Hendrik Muller Szn. met zijn zwager Huibert van Rijckevorsel een handelsfirma, die onder de naam H. van Rijckevorsel & Co. vooral handel

---

⁴ Schutte, 'Muller'.

⁵ F.J. du Toit Spies, 'Hendrik Pieter Nicolaas Muller. Rotterdam, 2 April 1959 – 's-Gravenhage, 11 Augustus 1941', in: *Handelingen en Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1942-1943* (Leiden, 1944) 96-103

⁶ Vergelijk voor de familiegeschiedenis onder meer 'Müller – Muller. Muller van Voorst. Doopsgezind', in: *Nederland's Patriciaat* 19 (1930), 152-163; Du Toit Spies, 'n *Nederlander*, 5-11; Muller, *Muller*, 1-22.

⁷ Gemeentearchief Rotterdam, Familiearchief Muller (hierna: Familiearchief Muller), inv. nr. 375, 'Memoires van Dr. Hendrik Muller' (hierna: 'Memoires'). Delen van het familiearchief zijn afgesloten voor publiek gebruik. Ik dank Mr. H. Muller te 's-Gravenhage en Prof.Dr. A.S. Muller te Breukelen voor hun bereidheid mij toestemming te verlenen deze delen in te zien en te gebruiken bij mijn onderzoek en Mr. H. Muller tevens voor zijn enthousiaste aanmoedigingen over het leven van zijn oudoom te publiceren.

dreef op West-Afrika en met Latijns-Amerika. In 1864 ging de firma ter ziele, vooral vanwege de geestelijke teloorgang van Huibert van Rijckevorsel.⁸ Hendrik Muller Szn. liquideerde de firma en zette vervolgens de activiteiten in Afrika voort onder eigen naam, als de firma Hendrik Muller & Co. Naast een voortzetting van de activiteiten in West-Afrika, met name op de Goudkust, expandeerde Hendrik Muller Szn. de zaak naar andere delen van Afrika (Liberia) en naar Nederlands-Indië. Tegen 1880 was Hendrik Muller Szn. dé grote economische Afrikakenner in Nederland, met belangen in West-, Centraal- en Oost-Afrika.⁹ Op het politieke vlak speelde Hendrik Muller Szn. zowel lokaal in Rotterdam als nationaal een rol. Zo was hij de liquidator van de Afrikaansche Handels Vennootschap (A.H.V.) van de Rotterdamse koopman en speculant Pincoffs, consul-generaal voor Liberia, lid van de Rotterdamse Kamer van Koophandel en tot zijn dood in 1898 lid van de Eerste Kamer.

Zoon Hendrik P.N. Muller was voorbestemd om in de voetsporen van zijn vader te treden. Na vier jaar H.B.S. in Rotterdam werd hij in 1875 naar Frankfurt gestuurd, om daar op de handelsafdeling van de Real Schule zijn middelbare school af te maken. Hij behaalde er het staatsexamen en keerde vervolgens naar Nederland terug. Hier volgde een praktijkopleiding voor de handel, eerst als klerk bij een Duits bedrijf in Rotterdam, daarna bij Muller & Co. en vervolgens in Liverpool en Manchester. Hier werkte Hendrik tussen 1879 en 1881 bij de gerenommeerde firma James F. Hutton & Co., groothandelaren in manufacturen en 'general merchants' voor de handel op Afrika. Op de Goudkust was Hutton één van de belangrijkste handelshuizen. In 1881 volgde tenslotte nog een korte periode bij een handelskantoor in Marseille, waar hij correspondent Engels en Italiaans was.¹⁰

In 1881, hij was ondertussen tweeëntwintig jaar oud, kwam Mullers grote kans. De Rotterdamse koffiefirma Dunlop & Mees had kort tevoren een aantal factorijen gesticht in de Portugese kolonie Mozambique in Oost-Afrika. Door onkunde van het werkterrein leed de Handels Compagnie Mozambique, grotendeels opgericht met geleend kapitaal, snel steeds grotere verliezen. Om de zaak te saneren werd Hendrik Muller, zoals hij zelf zegt 'door de geldschieters aangezocht eenigen tijd te vertoeven in Oost-Afrika en te trachten de zaken op poten te zetten'.¹¹ In feite trad Muller in deze op als agent voor zijn vader, die door de bekende Rotterdamse koopman en bankier Marten Mees – tevens de belangrijkste crediteur – uitgenodigd was met en voor hem de Oost-Afrikaanse zaken te saneren.¹²

Hendrik Muller zag vermoedelijk in de reis zowel een mogelijkheid om zijn positie als koopman en toekomstige directeur van een Nederlands-Afrikaanse handelsfirma te vestigen, als een unieke kans tot een avontuur. Niet voor niets verwijst hij in zijn 'Memoires' naar de geestdrift voor de reisverhalen van Livingstone en Stanley. Anders dan hij stelt waren deze verhalen vermoedelijk meer een inspiratie voor hemzelf om naar Afrika op reis te gaan dan voor de gezeten Rotterdammers Mees en Dunlop toen zij hun firma opzetten. Du Toit Spies stelt het als volgt: 'Die vooruitsig op 'n kalme gemoedelike lewe het hom altyd met huiwering vervul. Afrika te bereis – dit was 'n vooruitsig vir sy romantiese verbeeldingryke gemoed'.¹³

Verwijzingen naar de vermeende romantische inslag van Muller komen wel vaker voor, evenzo als naar zijn emotionele en heftige persoonlijkheid. Of deze aspecten nu zo'n doorslaggevende factor waren in het besluit de reis te ondernemen is de vraag. Zeker is, dat Muller tijdens de reis de zakelijkheid zelve is. Niet alleen reorganiseert hij de activiteiten van de Rotterdamse handelsfirma, maar ook observeert hij op wetenschappelijke wijze de

---

⁸ Een aardige biografie van Huibert van Rijckevorsel is te vinden in J.E. van der Pot, *Abram, Huibert en Elie van Rijckevorsel* (Rotterdam, 1957).

⁹ Voor de volledige geschiedenis vergelijk men Muller, *Muller*, hoofdstuk 6 tot en met 27.

¹⁰ Familiearchief Muller, inv. nr. 94, H. Muller Szn. aan N.N., Rotterdam 14 sept. 1891 en 'Memoires', 3.

¹¹ 'Memoires', 3.

¹² Du Toit Spies, 'n *Nederlander*, 12 e.v.

¹³ *Ibidem*, 13.

leefgewoonten van de lokale bevolking, verzamelt hij met kennis grote aantallen etnografische objecten en onderzoekt hij de complexe politieke relaties tussen de verschillende Europese machten in Zuidelijk Afrika. Over dit alles zal hij na zijn terugkeer in Europa meerdere publicaties het licht laten zien.

Na zijn terugkeer in Rotterdam in 1883 wordt Muller aangesteld als mede-directeur naast M. Mees van de nieuw gevormde Oost-Afrikaansche Compagnie (O.A.C.), rechtsopvolger van de Handels Compagnie Mozambique. In de zeven daaropvolgende jaren is dit Mullers belangrijkste bezigheid. Bovendien was zijn vader in deze periode langere tijd ziek en werkte hij met zijn jongere broer Abram samen om de firma H. Muller & Co. draaiende te houden.¹⁴

Eind 1884 bezoekt Muller als toeschouwer de bijeenkomsten van het Congres van Berlijn, waar de Europese grootmachten beslissen over het toekomstige lot van Afrika. Zijn vader, die via de Nieuwe Afrikaansche Handels Vennootschap grote belangen in de Congo heeft is er ook. Mullers belangstelling ging vooral uit naar de resultaten die Portugal zou boeken, gezien zijn eigen positie in Mozambique.¹⁵

In 1886 reisde Muller naar Portugal om bij de regering aan te dringen op een tegemoetkoming voor verlies van goederen en eigendommen geleden tijdens de zogenaamde Massigiri-opstand in Mozambique in 1884. Aan deze reis koppelt hij een lange vakantie met kuren in Zuid-Frankrijk en kunst en cultuur in Spanje. Enkele jaren later, in 1889, reist hij vervolgens naar Noord-Afrika (Algiers, Tunis, Malta, Tripoli), met het oog op de aankoop van kurkbossen. Als wij zijn reisverslag volgen – via zijn biograaf – dan was Muller tijdens deze reis evenzoveel etnograaf als koopman.¹⁶ Muller keerde op 1 januari 1890 vanuit Noord-Afrika terug in Rotterdam, vermoedelijk niet beseffend dat dit het laatste jaar van zijn zakelijke loopbaan zou zijn.

Tekening, niet g  dentificeerde kunstenaar, 27 juli 1877. Hendrik Pieter Nicolaas Muller op achttienjarige leeftijd. Gemeentearchief Rotterdam, Familiearchief Muller, inv. nr. 376.

¹⁴ Ibidem, 35-36 en Muller, *Muller*, 344-347.

¹⁵ Du Toit Spies, *'n Nederlander*, 39.

¹⁶ Ibidem, 40.

VAN KOOPMAN TOT ETNOGRAAF

Op 1 april 1890 ging Hendrik Muller in Hamburg aan boord van het s.s. Eduard Bohlen, een van de schepen van de Woermann Linie, die een directe en geregelde lijnverbinding onderhield met West-Afrika. Het reisdoel was in de eerste plaats Monrovia in Liberia en daarna de Goudkust (het huidige Ghana). Over het hoe en waarom van deze reis zijn we redelijk ingelicht, maar over het verloop zijn voornamelijk niet veel details bekend.¹⁷ Dit is jammer, want niet alleen bracht Muller van zijn reis een unieke collectie foto's mee naar huis die van groot historische belang is voor de geschiedenis van de Goudkust en die zonder nadere informatie slechts ten dele te duiden is, maar ook betekende de reis een waterscheiding in het leven en de carrière van Muller.

Muller reisde naar West-Afrika als koopman en diplomaat. Als vertegenwoordiger van de firma Hendrik Muller & Co. ging hij naar West-Afrika met een contract van de Nederlandse regering op zak om soldaten te werven voor het Nederlandsche Oost-Indische Leger. Nederland trachtte met deze actie de rekruteringsactiviteiten voort te zetten die zij vanaf de jaren 1820 in haar eigen bezittingen op de Goudkust had ontplooid. Tussen 1825 en 1872 werden enkele duizenden Afrikanen – vaak slaven – ingelijfd in het Nederlandsche Oost-Indische Leger en verscheept naar Nederlands-Indië om daar de Nederlanders te steunen, eerst in de pacificatie van Java en later bij de verovering van de Indische buitengewesten. De Afrikaanse soldaten waren populair, omdat zij, afkomstig uit de tropen, beter tegen het tropische klimaat in Indië bestand waren dan Europeanen. Deze goedlopende rekruteringsoperatie stopte noodgedwongen toen de Nederlandse regering in 1872 de Nederlandse Bezittingen ter Kuste van Guinea (zoals de Nederlandse Goudkust officieel heette) definitief overdroeg aan Groot-Brittannië. In het daaropvolgende decennium probeerde men wel via een Nederlandse consul de werving van soldaten voort te zetten, maar dit lukte slecht, omdat de Britten deze activiteit toch eigenlijk zagen als een verkapte vorm van slavenhandel. Liberia maakte geen deel uit van het Britse imperium en daarom zag men mogelijkheden hier wel rekruten te werven. De actie van 1890 moet vooral in verband gebracht worden met de hernieuwde Nederlandse aspiraties in Noord-Sumatra in die periode.

De contacten van de firma met Liberia dateerden al van de jaren 1850, toen Hendrik Muller Szn. nog partner was in de firma van zijn zwager Van Rijckevorsel. Het belang van de relatie wordt duidelijk uit het feit dat vanaf 1864 Hendrik Muller Szn. als consul-generaal van Liberia in Nederland optrad, terwijl de agent in Monrovia tevens de Nederlandse consul in Liberia was. In 1889 had Hendrik Muller de positie van consul-generaal van zijn vader overgenomen en dit betekende dat hij in 1890 niet alleen als koopman, maar ook als vertegenwoordiger van de Liberiaanse staat in Monrovia ontvangen werd.

H. Muller & Co. was ook na de Nederlandse overdracht geïnteresseerd gebleven in de Goudkust. Hoewel Liberia de belangrijkste vestiging van het bedrijf was, opende men op de Goudkust in 1883 toch weer een vestiging in de oude Nederlandse hoofdplaats Elmina, waarbij de agent tevens benoemd werd tot consulaire agent der Nederlanden. In 1887 sloot men het agentschap weer, in verband met de geringe handelsactiviteit en trok de firma zich terug op Monrovia.¹⁸ Mogelijk was Mullers reis langs de Goudkust (hij deed hier vooral de

---

¹⁷ In de correspondentie van vader en zoon Muller zijn slechts enkele brieven aanwezig die op de reis betrekking hebben. De brieven van Hendrik uit Afrika, die zijn biograaf Du Toit Spies in de jaren 1940 nog ter beschikking had, werden voornamelijk niet teruggevonden, zodat we voor het vervolg van deze beschouwing vooral op de beknopte beschrijving van de laatste zijn aangewezen. Verg. Du Toit Spies, *'n Nederlander*, 41-47.

¹⁸ Algemeen Rijksarchief, Ministerie van Buitenlandse Zaken, B-dossiers 1871-1940, inv. nr. 1444: Stukken betreffende personeel en werkzaamheden van de Nederlandse consulaire vertegenwoordigingen in Britse gebiedsdelen in Afrika, 1871-1918 (B154), Algemeen 1871-1893: Hendrik Muller & Co. aan Min. van Buitenlandse

plaatsten Elmina en Cape Coast aan) niet alleen ingegeven door sentimentele redenen, maar ook door zakelijke. Hoewel er niet direct aanwijzingen zijn voor een dergelijke interesse, is dit niet onwaarschijnlijk. Zo ondernam Muller deze reis, die ruim twee maanden zou duren, samen met Hendrik Veldkamp, de agent van de firma in Monrovia, die in de jaren 1883-1887 in Elmina gevestigd was geweest. Uit het beschikbare fotomateriaal blijkt een zekere belangstelling voor de “Nederlandse Factorij” te Elmina, een vestiging van het Nederlandse handelshuis Gebroeders Ter Meulen.¹⁹

Sentimenteel was de reis naar de Goudkust zeker ook. In politiek opzicht was Hendrik zonder meer een kind van zijn vader. Deze had zich in de periode 1870-1872 als lid van de Eerste Kamer met hand en tand verzet tegen de Nederlandse afstand van de Goudkust.²⁰ De zoon repliceert het gevoel van zijn vader wanneer hij oog in oog staat met het voormalige Nederlands fort St. Anthony te Axim:

‘Voor mij ligt Axim. Ik zie de groene, beboomde kust, die voor 20 jaren door het rechtsgeleerd en adellijk gepeupel te ’s Hage aan Engeland is weggegeven, welk land er nu een batig saldo van trekt. (...) Zoolang geen krachtadiger bescherming door onze regeering aan den buitenlandschen handel wordt verleend, is het nutteloos te praten van ondernemingsgeest etc. want dan zou ik iedereen aanraden zijn geld maar thuis te houden of in eene Nederlandse kolonie te beleggen.’²¹

Het lijkt vooral ook een zakelijk sentiment, maar er zijn duidelijke tekenen dat Muller ook een wetenschappelijke belangstelling had voor de door hem bezochte gebieden. Uit de door Mullers biograaf Du Toit Spies aangehaalde brieven blijkt dat hij gedurende de gehele reis een grote etnografische belangstelling aan de dag legde. Zo beschrijft hij zijn ontmoetingen met vertegenwoordigers van verschillende etnische groepen in Liberia klaarblijkelijk met veel details. Muller lijkt vooral geïnteresseerd in de talen die de diverse groepen spreken, de wijze waarop de Liberianen de christelijke godsdienst beleven en de politieke organisatie van Liberia als een moderne onafhankelijke zwarte staat.²² Helaas is het door de gekleurde interpretatie van Mullers observaties door Du Toit Spies niet mogelijk deze goed op hun waarde te schatten; dat kan alleen aan de hand van de originele brieven. Op de Goudkust was Muller evenzo etnografisch geïnteresseerd. Van de bijna veertig foto's zijn er verschillende gewijd aan etnografische onderwerpen: een typisch lokaal erf met vrouwen aan het werk, vrouwen in traditionele dracht, de ambassade van de Asante te Elmina en portretten van afstammelingen van Nederlandse voorvaders met namen als Coulon, Bartels en De Veer.²³

Mullers etnografische belangstelling voor Liberia en de Goudkust was, zoals hierboven al besproken, geen nieuw verschijnsel. Reeds tijdens zijn eerste Afrikareis in 1881-1883, naar Mozambique en Zuid-Afrika, had hij blijk gegeven van een goed observatievermogen en een vlotte pen. Hij had zelfs al gepubliceerd: in 1889 verscheen van zijn hand het boek *Zuid-Afrika*, dat echter vooral gebaseerd was op secundair materiaal, verzameld en bestudeerd na terugkeer in Nederland.²⁴ Bovendien was dit werk geen etnografische studie *pur sang*, maar veel meer een compilatie van geografische, economische, historische en staat-

---

Zaken, Rotterdam 5 aug. 1886; A. Veldkamp aan Min. van Buitenlandse Zaken, Elmina 6 sept. 1886, nr. 24/K; K.B. 31 mei 1887, nr. 62.

¹⁹ Fotocollectie Muller, Fotobureau van het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam.

²⁰ Muller, *Muller*, 203-214.

²¹ Muller aan vrienden, 19 juli 1890, geciteerd in Du Toit Spies, *'n Nederlander*, 45. Van het fort St. Anthony te Axim bevindt zich een foto in Fotocollectie Muller, Fotobureau van het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam. Dit is de enige foto van de Goudkust genomen buiten Elmina of Cape Coast.

²² Du Toit Spies, *'n Nederlander*, 42-45.

²³ Fotocollectie Muller, Fotobureau van het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam.

²⁴ H.P.N. Muller, *Zuid-Afrika* (Leiden 1889). Verg. ook 'Memoires', 7.

kundige informatie. Bijzonder aan het boek was vooral dat het voorzag in een lacune voor wat betreft de kennis over Zuid-Afrika – in het Nederlands en vanuit een Nederlands gezichtspunt – in een periode waarin er veel honger naar kennis over dit werelddeel bestond.²⁵

Wel bracht Muller reeds in 1883 een grote hoeveelheid etnografische voorwerpen of etnografica mee uit Oost-Afrika, maar hier deed hij in eerste instantie weinig mee. Er was een breuk nodig in Mullers koopmanscarrière om hem definitief op het pad van de wetenschapsbeoefening, van de etnografie en etnologie te brengen. Die breuk kwam eind 1890, bijna onmiddellijk na zijn terugkeer uit West-Afrika.

Uit de correspondentie van Hendrik Muller na zijn terugkeer en uit Du Toit Spies' werk kunnen we opmaken dat Muller in West-Afrika ziek is geworden. Hij zou malaria hebben opgelopen – aan het einde van de negentiende eeuw en ook nu nog een potentieel dodelijke ziekte – en mogelijk ook andere tropische kwalen, al is niet duidelijk welke.²⁶ Na zijn terugkeer in Nederland had Muller zeker gedurende een jaar psychische en fysieke problemen die hem noodzaakten langdurig rust te houden.

In 1891 verbleef hij enige tijd in Montreux, waar hij een adellijk Duits meisje ontmoette met wie hij zou willen trouwen. Na terugkeer in Nederland correspondeerde hij met zijn vader en oom over zijn wens zijn naam te wijzigen van 'Muller' in 'Van Rijkevorsel Muller'. De achterliggende reden voor deze wens was blijkens de stukken dat Mullers aanstaande schoonmoeder de naam Muller te simpel vond en verwachtte dat haar man alleen toestemming voor een huwelijk zal willen geven indien Muller zijn naam wijzigt. Hoewel er op juridische gronden nauwelijks argumenten zijn om Muller de naamsvermeerdering toe te staan, dient hij toch een verzoekschrift in. Als reden voor het verzoek gaf Muller op dat de naam in het buitenland ervaren wordt als te algemeen en tot verwarring leidt en dat hij met de naam Muller veelal niet gezien wordt als Nederlander, waardoor hij veel zakelijk nadeel ondervindt.²⁷ Op basis van het verzoekschrift liet de Staat informatie inwinnen bij Mullers ouders, waarop tussen vader en zoon Muller een groot conflict ontstond. Uit de correspondentie blijkt dat Muller zijn vader niet vooraf geraadpleegd had over de kwestie. De ego's van vader en zoon zijn groot en dit leidt uiteindelijk tot een escalatie van het conflict, waardoor zij lijnrecht tegenover elkaar komen te staan op een zodanig onverzoenlijke manier dat zij nimmer meer tot elkaar zouden komen. De intensiteit van de controverse en het feit dat de persoonlijke tegenstellingen ook zakelijke gevolgen hadden, heeft er in een latere periode toe geleid dat het conflict binnen de familie wel erkend maar niet besproken werd. Zowel biograaf Du Toit Spies als de neef en biograaf van Hendrik Muller Szn., Hendrik Muller Azn., constateren de breuk en laten het hierbij. Voor de laatste was het conflict reden om de archiefstukken die hierop betrekking hebben voor een lange periode aan het publieke domein te onttrekken.²⁸

Zonder verder op de details van het conflict in te gaan kunnen we stellen dat de breuk tussen vader en zoon Muller zowel te maken had met een botsing van karakters die op den duur onverenigbaar bleken, als met zakelijke meningsverschillen. Dit laatste betreft een verschil in inzicht over de wijze waarop de O.A.C. bestuurd moest worden. Dit geschil ontstond nog voor de persoonlijke controverse. Direct na Mullers terugkeer uit West-Afrika

---

²⁵ Muller schatte deze behoefte zelf blijkbaar ook goed in, als we hem zelf mogen geloven. Verg. 'Memoires', 7.

²⁶ Du Toit Spies, 'n *Nederlander*, 44, 46. Op zeker moment was hij zelfs te ziek om te reizen. Op een foto genomen in Elmina, waarop Muller – blijkbaar voor een officiële bijeenkomst – in rokkostuum gekleed is ziet hij er overigens niet bijzonder ziek uit. Verg. Fotocollectie Muller, Fotobureau van het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam.

²⁷ GAR, Familiearchief Muller, inv. nr. 94, brieven van H.P.N. Muller e.a. 1891-1892. In later jaren zou hij door verwerving van de heerlijkheid Werendijcke in Zeeland het recht krijgen zich Muller van Werendijcke te noemen. Overigens had zijn vader absoluut gelijk toen deze stelde dat H.P.N. Muller ook zonder toevoegingen aan zijn naam een meer dan bekende persoonlijkheid was.

²⁸ Muller, *Muller*, 348; Du Toit Spies, 'n *Nederlander*, 46.

wilden de andere directeur van de O.A.C. (G.H. Mees) en de crediteuren van de firma de directie uitbreiden met een derde directielid, in de persoon van Hendriks jongere broer Abram. Om vooralsnog onduidelijke redenen verzette Hendrik zich hiertegen. Mogelijk vond hij zijn broer minder geschikt als zakenman – hij had immers enkele jaren eerder nauw met hem samengewerkt. Uiteindelijk zou Abram wel benoemd worden tot directeur van de O.A.C. en na een aantal jaren doorgroeien naar de functie van directeur van de Nederlandse Handel Maatschappij.²⁹

Als resultaat van de breuk zou Hendriks leven drastisch veranderen. Hij nam zelf naar aanleiding van het familieconflict ontslag uit zijn functie van directeur van de O.A.C. en als procuratiewaarder van de firma H. Muller & Co. Hij zocht ook niet een andere betrekking in het zakenleven, zoals zijn vader oorspronkelijk nog suggereerde.³⁰ Na een periode van kuren en herstel begon Muller, financieel onafhankelijk, zich meer en meer bezig te houden met de wetenschap. Hij was al in brede kring bekend als een Afrikakenner en nu hij geen zakelijke besognes meer had kon hij zich in deze expertise vrijelijk uitleven. Muller werd benoemd tot lid van verschillende aardrijkskundige en volkenkundige genootschappen en werd door het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap in 1891 en 1892 afgevaardigd naar congressen in Bern, Huelva (Spanje) en Genua. Interessant is dat het in de laatste twee gevallen gaat om congressen met betrekking tot Amerika, van welke regio Muller op dat moment geen expert genoemd kan worden. De intensieve kennismaking met het wetenschappelijke werkveld leidde bij Muller tot de wens ook een wetenschappelijke graad te bezitten. In 1892 had Muller reeds verschillende (semi-)wetenschappelijke verhandelingen op zijn naam staan. Juist in dat laatste jaar was van hem een museaal werk verschenen, waarin hij samen met de Leidse volkenkundige conservator J.F. Snelleman de door hem in 1882-1883 in Afrika verzamelde etnografica beschreef. Als we Du Toit Spies volgen, dan wilde Muller op basis van de inleiding van dit werk, in te leveren als proefschrift, in Duitsland direct een doctorsgraad verwerven. Betekent dit dat het prestige van de graad voor Muller belangrijker was dan de inhoudelijke betekenis? Het lijkt erop. Toen echter bleek dat deze weg geen optie was, schreef Muller zich in 1892 in aan de universiteit van Heidelberg en een jaar later te Leipzig, waar hij zich toelegde op de studie van het volkenrecht, het Duitse koloniale staatsrecht, de fysische geografie en cartografie. Onder de hoogleraar aardrijkskunde Ratzel werd Muller ingewijd in het nieuwe vakgebied van de volkenkunde. Leipzig was blijkbaar geen succes, want reeds na drie maanden vertrekt Muller naar Gießen. Hier volgt hij aanvullende colleges in de volkeconomie, geschiedenis, geografie en etnografie en werkt hij onder begeleiding van de hoogleraar Sievers aan een geheel nieuwe tekst over de etnografie van Mozambique en Zimbabwe. Op 14 juni 1894 promoveert Muller.³¹

DIPLOMAAT IN VREEMDE EN VADERLANDSE DIENST

Mullers promotie levert curieus genoeg geen formele wetenschappelijke carrière op. Dat hij dit zelf als een optie zag blijkt uit een rekest uit 1895 aan koningin-regentes Emma, waarin hij om een aanstelling als lector in de geografie aan de Rijksuniversiteit Leiden verzoekt. Zijn leven neemt echter een andere richting, die hem minstens zo goed lag. Na zijn promotie vestigde Muller zich weer te Den Haag. Hij publiceerde diverse stukken over de situatie in Zuidelijk Afrika, maar ook over de noodzaak van een goede Nederlandse consulaire vertegenwoordiging in verafgelegen landen met een handelsbelang voor Nederland (China,

---

²⁹ Muller, *Muller*, 349, passim.

³⁰ Du Toit Spies, *'n Nederlander*, 49.

³¹ *Ibidem*, 51-52.

Japan, Verenigde Staten).³² Hij deed dit vanuit de formele positie van lid van de Commissie voor de Consulaire Examens, waartoe hij al in 1890 benoemd was.³³

Het lijkt erop dat Muller gehoopt had door de Nederlandse regering benoemd te worden in een consulaire of diplomatieke functie. Hoewel er over zijn functioneren als consul-generaal voor Liberia weinig bekend is – vermoedelijk had de functie inhoudelijk ook niet zoveel om het lijf – kunnen we aannemen dat hij er plezier aan beleefde. Hij zou tot 1913 consul-generaal voor Liberia blijven.

In 1896 werd Muller op voorspraak van de zittende consul-generaal Mr. H.A.L. Hamelberg aangesteld tot consul voor de Oranje Vrijstaat in het ressort Noord- en Zuid-Holland. Volgens Du Toit Spies was Muller zeer gretig de post aan te nemen, te meer gezien de toezegging dat hij Hamelberg na diens dood zou opvolgen. Hamelberg was al ziek en overleed nog voor het einde van het jaar, waarna Muller de taken van consul-generaal overnam. Het ging om een onbezoldigde functie, maar wel één met groot gewicht, zeker gezien de spanningen tussen Groot-Brittannië en de Boerenrepublieken die in deze periode steeds hoger opliepen. Binnen twee jaar was Muller de diplomatieke vertegenwoordiger van een land in oorlog. Het voert te ver Mullers Vrijstaatse carrière hier in detail te belichten.³⁴ Laat het voldoende zijn op te merken dat Muller zich vol energie en zeer vakbekaam van zijn taak kweet, ondanks de formeel-juridische beperkingen die hij had om als een volwaardig buitenlands vertegenwoordiger op te treden. In 1897 en begin 1898 reisde hij naar Berlijn en Bern om de Vrijstaatse belangen te behartigen. Hij zorgde ervoor dat de Oranje Vrijstaat als lid aangenomen werd in de Internationale Post Unie en de Conventie van Genève onderschreef. Ook verrichtte hij het nodige lobbywerk onder diplomaten in Berlijn en Bern, om goodwill te kweken voor de Vrijstaat.

Aan de vooravond van de oorlog bezocht hij Zuid-Afrika. Opnieuw observeert Muller alles wat hij tegenkomt, eerst in Kaapstad: de relaties tussen Nederlanders en Engelsen aan de Kaap, de onderdrukking van de Nederlandse geschiedenis van de Kaapkolonie, de politieke situatie. Hij spreekt en eet met vooraanstaande staatslieden van Afrikaner en Britse zijde, inclusief gouverneur Milner. Eenmaal in de Oranje Vrijstaat analyseert Muller op scherpe wijze de zeer complexe politieke en sociale situatie, waarin er niet alleen sprake lijkt te zijn van een oppositie tussen de regeringen van de Oranje Vrijstaat en de Kaapkolonie, maar vooral ook van grote rivaliteit tussen de Boeren en de Britten *binnen* de staat. Tijdens zijn verblijf wordt hij ook nog uitgenodigd om als genodigde van de regering de vierde inauguratie van staatspresident Kruger van Transvaal in Pretoria bij te wonen. Het levert – als we Du Toit Spies mogen geloven – een merkwaardige beschrijving op van de 'toestand' in Transvaal.³⁵ Hij keert via Mozambique naar Nederland terug.

Het is jammer dat Muller van deze vierde Afrikareis geen publicatie heeft nagelaten. Het zou zonder meer de moeite waard zijn zijn brieven over deze reis te publiceren. Het zou, zo kunnen we vermoeden, een zeer scherp beeld van een samenleving onder druk geven, uit de hand van een betrokken, maar tegelijk wetenschappelijk-afstandelijke toeschouwer.

Na zijn terugkeer spande Muller zich nog in voor de deelname van de Oranje Vrijstaat aan de Vredesconferentie van Den Haag in 1899, wat niet lukte. Zeer geslaagd waren zijn pogingen de publieke opinie voor de Boeren te mobiliseren. Duidelijk was Muller als publicist en spreker iemand met overwicht. Na het uitbreken van de oorlog in oktober 1899 zette hij zich in voor de in Europa verblijvende Afrikaners, de verzending van enkele Rode-Kruisambulances en de bemiddeling van oorlogsvrijwilligers, naast de voortzetting van de

---

³² Ibidem, 54.

³³ Bij K.B. van 5 november 1890.

³⁴ Voor een goede, zij het gedateerde analyse vergelijk men Du Toit Spies, 'n *Nederlander*, hoofdstuk 7-22.

³⁵ Ibidem, 70-89.

informatiecampagne.³⁶ In 1900 overlegde Muller in Milaan met een deputatie van de Republieken, waarbij hij min of meer hardhandig op de achtergrond geplaatst werd en zijn rivaal, de Transvaalse gezant Leyds de leiding over de diplomatieke actie voor de Republieken kreeg. De breuk in de relatie tussen Leyds en Muller was blijvend en zou nog in 1930 tot een polemiek leiden.³⁷ In 1901 reisde Muller naar de Verenigde Staten om de Zuid-Afrikaanse zaak te bepleiten. Hij hield hier een lezingenreeks en na de afkondiging van de Vrede van Vereeniging reisde hij enige maanden door Midden-Amerika. In Mexico kweet hij zich voor het laatst van zijn consulaire taak door vestigingsrechten voor Afrikaner immigranten te bedingen.³⁸

Hendrik Muller als consul-generaal van de Oranje Vrijstaat. Tekening met opdracht, Georges Bertrand, 1901. De Franse schilder Georges Bertrand gebruikte de tekening als model voor Mullers afbeelding op zijn schilderij van de begrafenis van de Franse president Carnot. De schilder veroorloofde zich hierbij de vrijheid een historische en politieke grap uit te halen door Muller naast de Britse gezant en achter de Pauselijke nuntius te positioneren. Let in deze ook op de gelijkenis van Muller met de Engelse koning Edward VII. Gemeentearchief Rotterdam, Familiearchief Muller, inv. nr. 376.

Opvallend aan de Amerikaanse reis is dat Muller zich enerzijds tot het einde toe blijft inzetten voor de Boerenzaak, maar anderzijds al weer met geheel andere zaken bezig is. Uit het Midden-Amerikaanse tweede deel van de reis en het daaruit voortkomende boek blijkt dat Muller eigenlijk al heel snel als etnograaf door het continent reisde. Als vanouds observeerde hij de samenlevingen waar hij mee kennismakte, helder onderscheid makend tussen zijn diplomatieke beschouwing en zijn sociologische. Wellicht was de reis – mede als reac-

³⁶ Schutte, 'Muller'.

³⁷ Ibidem. Verg. ook de correspondentie hieromtrent, afgedrukt in Du Toit Spies, 'n *Nederlander*, 285-301.

³⁸ Schutte, 'Muller'; Du Toit Spies, 'n *Nederlander*, 216-221.

tie op zijn diplomatieke achterstelling? – ook een afscheid van zijn functie als consul-generaal.

Desondanks zou Muller ook in later jaren de Afrikaner zaak trouw blijven. Hij was steun en toeverlaat voor de oud-president van de Oranje Vrijstaat, Steyn, toen deze in Nederland verbleef. Ook schreef hij nog verschillende artikelen en pamfletten over de geschiedenis van de Kaap en gaf hij een boek uit over de geschiedenis van de Oranje-Vrijstaat, samengesteld aan de hand van de nagelaten papieren van zijn voorganger als consul-generaal, Hamelberg. De persoonlijke betrokkenheid van Muller bij de Zuid-Afrikaanse zaak werd geëerd met het erelidmaatschap van de Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Vereeniging (1923), een eredoctoraat in de rechten van de Universiteit van Suid-Afrika (1932) en een borstbeeld in de Universiteit van Oranje Vrijstaat (1938).³⁹

Na de publicatie van zijn artikelen en boek over Amerika werkte Muller eerst aan het Hamelberg-boek en begon vervolgens, in juli 1907 aan een reis door het Verre Oosten. Het zou zijn langste reis worden (tot juni 1909) en opnieuw uitmonden in een publicatie. Hoewel van minder invloed op de persoon Muller dan de eerste Afrikareis – hij is nu van middelbare leeftijd, heeft een groot deel van de wereld gezien en veel meegemaakt – is de invloed van de Aziëreis op de schrijver en etnograaf Muller wel degelijk groot. Muller reist eerst naar Nederlands-Indië, vandaar naar Ceylon, India, Birma, terug naar Sumatra en Java, Frans Indo-China (Vietnam en Cambodja), China en Korea. Hij reist dan met de Trans-Siberië Express over land terug naar West-Europa. Een bezoek aan Moskou en St. Petersburg besluit de reis.⁴⁰

Opvallend voor het tijdsgewricht én de persoon van Hendrik Muller is dat hij onmiddellijk na zijn terugkeer – nog voor hij iets over de reis gepubliceerd heeft – algemeen gezien wordt als een expert op het gebied van Azië en dan vooral ook op het gebied van de Nederlandse koloniale politiek. Het is een rol die hij ook op zich neemt en die zijn leven gedurende een lange periode zal beheersen. Hij schrijft twee populair-wetenschappelijke boeken over de reis (*Azië gespiegeld*), geeft lezingen en schrijft artikelen, onder ander over het verschil in Nederlands en Brits koloniaal bestuur.

De Eerste Wereldoorlog vormt een nieuwe breuk in Mullers leven. De Aziëkenner wordt rijksambtenaar. Hij wordt aangesteld als regeringscommissaris van een kamp voor Belgische refugés in Nunspeet. Binnen de kortste keren verzuurt de relatie met het personeel en wordt Muller beschuldigd van extreem autocratisch gedrag. Binnen enkele maanden neemt hij ontslag en legt zich verder toe op het schrijven van artikelen over de in zijn ogen onnodige uitgaven in het vluchtelingenbeleid en over de oorlog in het algemeen.

Na de oorlog wordt hij door de regering opnieuw aangesteld in een ambtelijke functie, als Nederlands gezant te Boekarest. Zijn benoeming vindt ongetwijfeld een oorsprong in Mullers artikelen over de noodzaak van goede Nederlandse vertegenwoordigingen in het buitenland en zijn aandacht voor Roemenië als belangrijke Nederlandse handelspartner (olie, graan). Muller voert als diplomaat een grootse staat, is in zijn conservatisme wat ouderwets en onbuigzaam, maar zorgt er ook voor dat de Nederlandse gemeenschap in Roemenië elkaar vindt tijdens door hem georganiseerde diners en partijen. In 1924 wordt Muller overgeplaatst naar Praag, waar hij nog acht jaar zal blijven, tot hij op drieënzeventigjarige leeftijd – hij is de oudste Nederlandse diplomaat – zijn ontslag vraagt. Dit laatste deel van Mullers carrière, als Nederlands diplomaat, is door zijn biograaf nauwelijks aangekaart. Gezien Mullers gedegen waarnemingen en grote drang tot activiteit lijkt het echter de

---

³⁹ Schutte, 'Muller'.

⁴⁰ Du Toit Spies, 'n *Nederlander*, 252-257. Vermoedelijk verzamelde / maakte Muller tijdens zijn reis een groot aantal foto's (zoals hij ook op andere reizen deed). Mogelijk zijn deze foto's bewaard gebleven in het Fotobureau van het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam. Een nader onderzoek voor de identificatie en classificatie is hier gewenst.

***Hendrik Muller in Nederlands-Indië.
Foto, ca. 1907. Vermoedelijk particulier bezit; afgedrukt in Dut Toit Spies, 'n Nederlander.***

moeite waard hier een nieuwe studie van te maken, mede op basis van nu beschikbare bronnen van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Het zou ons vermoedelijk aardige inzichten verschaffen in de Nederlandse politiek ten opzichte van Oost-Europa in het Interbellum.⁴¹

Na zijn pensionering als gezant vestigt Muller zich opnieuw in Den Haag, waar hij in 1934 het saldo van zijn leven opmaakt wanneer hij zijn testament maakt. Zoals door diverse auteurs herhaaldelijk opgemerkt was Muller zowel een zeer zelfbewuste en emotionele persoonlijkheid, als een conservatief met een groot gevoel van vaderlandsliefde in de traditionele zin van het woord. Gedurende zijn leven, maar meer met het voortschrijden der jaren, geeft Muller uiting van zijn trots over de voetstappen die Nederland en Nederlanders overal in de wereld hebben achtergelaten. Het Nederlandse kolonialisme was beter dan het Engelse, de Nederlandse monumenten in Oost- en West-Indië zijn wereldmonumenten, etc., etc. De trots en vaderlandsliefde zien we weerspiegeld in zijn testament. Alle belangrijke collecties gaan naar openbare instellingen: al zijn papieren met betrekking tot de Oranje Vrijstaat gaan naar het archief te Bloemfontein; zijn collectie etnografica naar het Museum voor Volkenkunde in Leiden, diverse kunstobjecten naar Museum Boymans te Rotterdam, dubbele boeken naar de Koninklijke Bibliotheek en fotomateriaal van zijn reizen naar het Koninklijk Instituut voor de Tropen (toen nog Koloniaal Instituut) te Amsterdam. Curieus – en een kijkje gevend in de persoonlijkheid van Muller – is het volgende legaat aan het Koloniaal Instituut: ‘den statie-degen van den Gouverneur-Generaal van Heutz, welke op het

---

⁴¹ Du Toit Spies, *'n Nederlander*, 268-271.

lemmet diens naam draagt *en behoort bij mijn uniform* [mijn cursivering, MRD].⁴² Mullers gevoelens van verbondenheid met de grootse daden van Nederland in den vreemde ging blijkbaar zo ver dat hij als gezant in plaats van de reguliere degen de statiedegen van Van Heutz droeg. En dat niet alleen: hij bezat ook het gouverneur-generaalsuniform van Van Heutz, waarvan hij de broek en steek gebruikte voor zijn eigen uniform. Mullers nationalisme vindt een laatste uiting wanneer hij in 1941, ruim een jaar in de Duitse bezetting, onder de tonen van het Wilhelmus in Den Haag begraven wordt.

Na zijn dood is Mullers erfenis op tenminste één manier tastbaar gebleven. Zijn belangrijkste legaat is het bij testament opgerichte Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, een fonds met als doel het verlenen van studiebeurzen aan talentvolle studenten, steun aan de wetenschap in het algemeen en cultuurconservering. Sinds 1991 reikt het Fonds tevens een tweejaarlijkse prijs uit voor de gedrags- en maatschappijwetenschappen. Hierin wordt de persoon van Muller als wetenschapper nog eens bevestigd.

WETENSCHAPPELIJK WERK

Hierboven is reeds aangegeven dat Hendrik Muller reeds bij zijn eerste reis naar Afrika in 1882 een hoge mate van wetenschappelijke interesse aan de dag legde. Hoewel Muller op dat moment in geen enkel opzicht een volwaardige wetenschappelijke opleiding genoten had, bezat hij blijkbaar een zekere wetenschappelijke intuïtie. Dit werd in later jaren door zelfstudie en een universitaire opleiding, afgesloten met een promotie, omgezet in wetenschappelijke kennis en inzicht. Over de waarde van Mullers werk voor de wetenschap zijn de meningen verdeeld.

Al ten tijde van de publicatie werden herhaaldelijk opmerkingen gemaakt over de oppervlakkige aard van Mullers werk en zijn vooroordelen over het belang van de Nederlandse rol in de wereldgeschiedenis. Zo schreef een recensent over zijn laatste grote werk (het tweede deel van *Azië gespiegeld*, uitgegeven in 1918): 'Wij mogen ook dit werk beschouwen als een uiting dier groote, ruime vaderlandsliefde en toewijding aan het vaderland, die in zoovele handelingen van (hem) uitstraalt'.⁴³

Voor een juiste waardering van Mullers wetenschappelijke werk is het noodzakelijk dit in de juiste context te zien. Vaderlandsliefde (nationalisme zouden we nu zeggen) en oppervlakkigheid zijn daarvan zonder meer aspecten. Daarnaast dienen we echter rekening te houden met de relatieve waarde van zijn werken in de periode waarin zij geconcipieerd werden. Du Toit Spies merkt over de dissertatie uit 1894 het volgende op:

'Of die proefskrif werklik van soveel waarde was? Agteraf beskou miskien nie. Dit was uiteraard iets van verbygaande waarde, 'n werk wat reeds 'n paar jaar later as verouder beskou kon word. Sy vernaamste waarde het gelê in die vir die tyd deeglike wetenskaplike bespreking van 'n weinig bekende deel van Afrika. De grootste deel van die vasteland was toe nog onbekende of weinig bekende terrein, en elke poging tot beskrywing van 'n deel daarvan was te verwelkom.'⁴⁴

Het stuk was uiteindelijk vanwege de zuiver wetenschappelijke eisen gesteld door zijn begeleiders géén aangepast verslag van Mullers reis door Mozambique en Zuid-Afrika geworden, maar een voor het merendeel op secundaire bronnen gebaseerde studie van delen van het huidige Mozambique en Zimbabwe die hij helemaal niet bezocht had. Het werk was daarmee wel degelijk een zeer waardevolle bijdrage aan de wetenschap van die tijd. Zowel

⁴² Testament H.P.N. Muller. Met dank aan Mr. H. Muller te 's-Gravenhage die de tekst van het testament aan mij beschikbaar stelde.

⁴³ Anonieme recensent in de *Nieuwe Courant*, 22 februari 1919, geciteerd in Du Toit Spies, 'n *Nederlander*, 261.

⁴⁴ Du Toit Spies, 'n *Nederlander*, 52-53 en H.P.N. Muller, *Land und Volk zwischen Zambesi und Limpopo* (diss.; Giessen, 1894).

in vorm als inhoud benadert Muller op originele wijze de etnografie van Zuidelijk- en Oost-Afrika. Muller is heel methodisch in zijn behandeling van bronnen en vragen. Uitgaande van de bestaande geografische kennis van het gebied (hoofdstuk 1) bespreekt hij achtereenvolgens de verschillende theorieën over de vorming van de historische rijken van Groot Zimbabwe en Monomotapa, daarbij gebruik makend van een grote verscheidenheid aan bronnen (Portugees, Arabisch, Klassiek) (hoofdstuk 2). Hierin kan Muller zonder meer origineel genoemd worden, te meer daar hij aansluitend deze kennis probeert te koppelen aan de contemporaine geografische en klimatologische gesteldheid en etnografie van het gebied. Dat hij met name in die koppeling minder fortuinlijk was – omdat veel van zijn bevindingen onjuist bleken, zoals Du Toit Spies opmerkt – kan hem niet echt verweten worden. Door de hem opgelegde aanpassing in het onderwerp kon Muller geen gebruik maken van zijn eigen observaties uit het veld, maar moest hij zich verlaten op door anderen aangebracht bronnenmateriaal, dat defectief bleek te zijn.⁴⁵

Gesteld mag worden dat Muller in Duitsland een gedegen wetenschappelijke opleiding ontving, die van invloed zou zijn op zijn latere werk, met name zijn reisverslagen. Naast etnograaf was Muller echter ook een politieke wetenschapper. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de politieke verhandeling over de gebiedsverdeling tussen Portugezen en Britten in Zuidelijk Afrika, die hij als laatste hoofdstuk aan zijn dissertatie toevoegt. Het blijkt al eerder uit de wijze waarop hij verslag doet van zijn eerste reis door Oost- en Zuidelijk Afrika. Ook blijkt dat Muller zelf heel goed onderscheid kon maken tussen verschillende wijzen van beschouwen. Hij zette als het ware naar believen een andere pet op (koopman, etnograaf, politiek wetenschapper) in zijn beschouwingen over gebieden en mensen. Zo voegt hij aan zijn gebundelde krantenartikelen over Natal toe:

‘Men gelieve welwillend in het oog te houden, dat de reis, van welke hieronder een deel is beschreven [...] uitsluitend voor handelsbetrekkingen werd ondernomen en volbracht’,

om vervolgens een gedegen analyse te maken van de relatie tussen Britse koloniale overheid, Boeren, inheemse bevolking (met een beschrijving van hun levenswijze) en de mogelijkheden voor economische ontwikkeling van het gebied.⁴⁶ Natuurlijk is Muller een kind van zijn tijd als hij spreekt over ‘negers’ die niet tot ‘geregelden arbeid’ te bewegen zijn en de ‘wijze maatregel’ van de (Britse) regering om om in 1860 Indiase koeliearbeid aan te trekken.⁴⁷ Als we door deze teksten heen lezen, dan blijkt een helder inzicht in de wijze waarop ook voor hem volslagen vreemde samenlevingen functioneren. Muller is zelden te betrappen op echt negatieve waardeoordelen over de volken en mensen die hij beschrijft. Zeker, hij is Eurocentrisch in zijn benadering, hij meet met de maat van de wereldveroverende Europeaan, maar tegelijkertijd lijkt hij zichzelf hiervan bewust en ziet hij dit zelfs mogelijk als een beperking. De lezer van de 21ste eeuw ervaart Mullers teksten nog immer als prettig leesbaar. Dit komt omdat hij een schrijfstijl heeft met een heel open karakter. Muller leidt de lezer als het ware aan de hand mee naar de vreemde werelden die hij bezoekt en beschrijft, geeft de lezer het gevoel dat hij zelf aanwezig is bij de gebeurtenissen en dat hij zelf nieuwe werelden ontdekt. Muller, hoewel in het dagelijkse leven toch een zeer dominante persoonlijkheid, maakt zich als schrijver juist ondergeschikt aan zijn materie en deels ook aan zijn publiek. In 1890 prijst zijn vader zijn ‘aardig gestyleerd schrijven’ en merkt op dat Muller ‘de benijdenswaardige gave der causerie’ heeft, waardoor hij door

⁴⁵ Du Toit Spies, *’n Nederlander*, 52-53.

⁴⁶ H.P.N. Muller, *Herinneringen uit Afrika: fragment van een reisverhaal*. Natal (s.l., 1888) 3 (noot).

⁴⁷ *Ibidem*, 30.

simpelweg zijn achtereenvolgende reisbrieven te bundelen een goede publicatie heeft.⁴⁸ Du Toit Spies zegt zelfs over de dissertatie dat dit een 'vlot geskreeve interessante oorsig' is, wat toch zelden over dissertaties gezegd wordt.⁴⁹

Dezelfde waardering krijgt het werk *Door het land van Columbus*, een compilatie van tijdschriftartikelen over Mullers Amerikareis in 1901-1903. De positieve recensies hebben echter een ondertoon die vooral de Hollandse grootheid benadrukt, zoals ook hierboven aangehaald voor zijn latere boek over Azië: '[e]en Hollandsch boek, 't boek van een Hollander die voelt voor Hollands grootheid, zijn handel, zijn betrekkingen, zijn kranig voor de dag komen op de wereldmarkt'.⁵⁰ Dit waren nu juist de 'kwaliteiten' die zijn eerdere (Afrikaanse) werk ontbeerde en die dit werk zo waardevol maakten. Wellicht bespeuren we hier een Nederlands patriotisme dat direct gevoed werd door de politieke situatie rond de Boerenrepublieken en Mullers eigen rol daarin? Als men overigens het boek objectief bekijkt, dan is er naast het patriotisme zeker ook ruimte voor objectieve, wetenschappelijke beschouwingen. Dit neemt echter niet weg dat *Door het land van Columbus* veel meer een publieksboek is dan het eerdere werk. Datzelfde kan ook gezegd worden over de twee delen van *Azië gespiegeld*.

Het lijkt er in dit verband op dat Muller, naarmate hij ouder werd, meer en meer de nationalist werd die eenieder in hem herkent. Mogelijk ook is het de door hem gekozen manier van publiceren – eerst artikelen in kranten en tijdschriften, dan het materiaal bundelen en als boek uitgeven – die de toon van het werk beïnvloed hebben. Publicatie voor een groot publiek tastte ontegenzeggelijk de relatieve wetenschappelijke waardevrijheid van het werk aan, alsmede de mogelijkheid van wetenschappelijke zelfkritiek, die we in het vroege werk over Afrika tussen de regels door aantreffen. Misschien ook zijn Mullers wetenschappelijke vaardigheden op het vlak van analyse en beschouwing in de loop der tijd afgenomen. Wat niet afnam was zijn enthousiasme voor oorspronkelijk (veld)onderzoek en zijn gave om zeer leesbare boeken te schrijven over vaak zeer complexe materie.

Deze voorzichtige conclusie zou een aanleiding kunnen zijn voor een herwaardering van Mullers werk op basis van een oorspronkelijk onderzoek van zijn reisverslagen en correspondentie. Met name voor Afrika moet gesteld worden dat Muller één van de vroegste wetenschappelijke 'veldwerkers' is geweest, een moderne cultureel antropoloog *avant la lettre*. Het feit dat hij zijn wetenschappelijke observaties gedurende zijn eerste reis als amateur maakte doet daar slechts weinig aan af. Veel meer dan veel van zijn tijdgenoten-reizigers is hij in staat om onderscheid te maken tussen verschillende manieren van beschouwen, tussen verschillende waardestelsels én bovendien op heldere wijze verslag te doen van zijn observaties. Of dit voor zijn latere werk nog zo is is de vraag. Slechts hernieuwde bestudering van zijn oorspronkelijke aantekeningen en correspondentie kan hierover uitsluitsel geven.

Een nadere studie naar de wetenschappelijke kwaliteiten van Muller lijkt overigens toch op zijn plaats. De eerder aangehaalde vondst van een serie foto's over zijn reis naar Liberia en de Goudkust in 1890 laat zien dat hij niet alleen zijn observaties verbaal goed kon verwoorden, maar ook oog had voor visuele beeldvorming. Het is zeer wel mogelijk dat bij nader onderzoek in het Fotobureau van het Tropeninstituut nog veel meer foto's van Mullers reizen boven water zullen komen, die even zovele beelden verschaffen over andere werelddelen die hij bezocht. Zo zijn er aanwijzingen dat hij fotomateriaal heeft nagelaten van zijn reis door Azië, inclusief foto's van China en de terugreis door Siberië.⁵¹ Een nade-

⁴⁸ Familiearchief Muller, inv. nr. 363, H. Muller Szn. aan H.P.N. Muller, Rotterdam 22 mei 1890. Curieus genoeg schrijft Muller senior dit naar aanleiding van zijn zoons brieven uit Liberia, die het, met de brieven van de Goudkust, door de opvolgende conflicten niet tot publicatie gebracht hebben.

⁴⁹ Du Toit Spies, 'n *Nederlander*, 52.

⁵⁰ Anonieme recensent in de *Nieuwe Courant* 20 januari 1906, geciteerd in Du Toit Spies, 'n *Nederlander*, 247.

⁵¹ Vriendelijke mededeling van Drs. Steven Vink, Fotobureau, Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam.

re en hernieuwde studie van oorspronkelijke teksten, fotomateriaal en de collectie ethnografica die Muller nagelaten heeft kunnen zowel bijdragen aan onze kennis over de complexe persoon die Muller was, ook als wetenschapper, en over de stand en ontwikkeling van de ethnografie als wetenschap rond de eeuwwisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw.

Dat Muller gedurende zijn hele leven naast zijn vele andere identiteiten ook die van Afrikanist behield, génteresseerd in de ethnografie van het Afrika waarmee hij op jonge leeftijd kennis maakte, mag blijken uit de door hem op late leeftijd verzamelde collectie foto's van een ethnografische tentoonstelling in Praag in de jaren 1920, waarop diverse Afrikaanse scènes verbeeld worden.⁵² Een bijbehorend commentaar op de tentoonstelling – zo dit al bestaat – zou het laatste woord kunnen geven voor een beoordeling van Muller als Afrikanist.

BIJLAGE: PUBLICATIES VAN HENDRIK P.N. MULLER⁵³

- 1887 *Een bezoek aan de Delagoa-Baai en de Lijdenburgsche goudvelden*. Haarlem. (herdruk Pretoria State Library 1977)
- 1888 *Herinneringen uit Afrika: fragment van een reisverhaal*. Natal. s.l. Aparte uitgave, overgedrukt uit het *Algemeen Handelsblad*.
- 1889 *Zuid-Afrika. Reisherinneringen*. Leiden.
- 1892 *Industrie des Cafres du sud-est de l'Afrique. Collection recueillie sur les lieux et notice ethnographique par H.P.N. Muller; description des objets representes par J.F. Snelleman*. Leiden.
- 1894 *Land und Volk zwischen Zambesi und Limpopo*. Giessen. Inaugural-Dissertation zur erlangung der Doktorwürde der Hohen Philisophischen Fakultät der Grossherzoglich Hessischen Landes-Universität zu Giessen.
- 1894 *Land und Leute zwischen Zambesi und Limpopo*. Giessen. (bijgewerkte heruitgave van de dissertatie)
- 1894 'Kaart van het gebied tusschen Zambesi en Limpopo' in: *Feestbundel van Taal-, Letter-, Geschied- en Aardrijkskundige Bijdragen aangeboden aan Dr. P.J. Veth ter gelegenheid van zijn tachtigsten geboortedag*.
- 1896 'De Chartered British South African Company en de Zuid-Afrikaansche Republiek', *Vragen des Tijds*, 1 februari 1896. Haarlem.
- 1896 *De Zuid-Afrikaansche Republiek en Rhodesia*. 's-Gravenhage.
- 1896 'Oom Paul (President Kruger)', *Mannen en Vrouwen van beteekenis in onze dagen* 6 (1896) 215-264.
- 1899 'Afrikaansche taal-studie', *Nederlandsche Spectator*, 6 mei 1899.
- 1904 'De uitkomsten van den Anglo-Boeren Oorlog', *Vrede door Recht*, februari 1904.
- 1905 *Door het land van Columbus: een reisverhaal*. Haarlem.
- 1907 *Oude tijden in den Oranje-Vrijstaat, naar Mr. H.A.L. Hamelberg's nagelaten papieren beschreven*. Leiden.
- 1910 'Het reizen in Britsch-Indië en Ceylon', *Weekblad voor Indië*, 6 februari 1910.
- 1911 'Bij de begroting van Buitenlandsche Zaken', *De Economist*, 15 januari 1911.
- 1911 'Is de Kaapkolonie verkocht?', *Die Brandwag*, 15 januari 1911.
- 1912 'The European community of the present time in Netherlands India', *East and West* vol. 11, nr. 128 (juli 1912).
- 1912 *Azië gespiegeld. Reisverhaal en studiën*. deel 1. Utrecht.

⁵² Fotocollectie Muller, Fotobureau van het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam.

⁵³ Deze lijst is grotendeels ontleend aan Du Toit Spies, 'Hendrik Pieter Nicolaas Muller', 102-103 en aangevuld met eigen bibliografisch onderzoek.

- 1916 'Did Holland sell the Cape?', *The Geographical Journal* 47 (1916) 392-393.
- 1918 *Azië gespiegeld. Studiën en ervaringen.* deel 2. Leiden.
- 1918 De Oost-Indische Compagnie in Cambodja en Laos. 's-Gravenhage. Uitgave in de serie Werken van de Linschoten Vereeniging.
- 1918 *Vaderlandsche banen en klippen. Rede gehouden ten besluite van de Jaarvergadering der Commissie der Vereeniging tot Verbreiding van Kennis over Nederland in den Vreemde, te Amsterdam 16 Maart 1918.* s.l.
- 1918 *Zij en wij.* Amsterdam. Beginselverklaring en perscirculaire der Japansche Commissie der Vereeniging tot Verbreiding van Kennis over Nederland in den Vreemde, met een voorwoord door J.H. Abendanon.
- 1919 'Nederland's historische rechten op Spitsbergen', *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* 1. Vergelijk ook *Economisch-Statistische Berichten* 9 juli 1919.
- 1919 *Is de Kaapkolonie verkocht?* Amsterdam.
- 1932 *Het die Hollanders die Kaap verkoop?* Amsterdam 1932. Met Afrikaanse en Engelse tekst.